

Woord vooraf van de auteur

Lezers die bekend zijn met de Russische geschiedenis weten dat auteurs die over de tijd voor de Russische Revolutie schrijven, te maken krijgen met het probleem van twee dateringssystemen – de juliaanse kalender die tot februari 1918 in Rusland werd gebruikt, en de gregoriaanse die op dat moment al grotendeels door de rest van de wereld werd gehanteerd en op 14 februari 1918 ook in Rusland werd ingevoerd. Ter wille van de duidelijkheid worden alle data van gebeurtenissen die vóór februari 1918 in Rusland plaatsvonden, weergegeven volgens de juliaanse kalender (Oude Stijl, OS), die dertien dagen achterliep bij de gregoriaanse (Nieuwe Stijl, NS); alle gebeurtenissen die in die periode in Europa voorvielen en waarover in de pers of in buiten Rusland geschreven brieven werd bericht, worden volgens de gregoriaanse kalender gedateerd. Waar verwarring zou kunnen ontstaan, zijn beide dateringen gebruikt of heeft een datum de toevoeging OS of NS tussen haakjes erachter gekregen. In de Nederlandse vertaling is gekozen voor de meest gebruikelijke Nederlandse transcriptie van Russische woorden en namen.

Toen ik met het schrijven van *De gezusters Romanov* begon, moest ik een duidelijk besluit nemen over waar ik mijn verhaal zou laten eindi-

gen, aangezien ik al eerder een boek over de Romanovs heb geschreven, *Ekaterinburg: The Last Days of the Romanovs*, dat in 2008 verscheen. Dat boek bevat een diepgaande analyse van de laatste veertien dagen van het leven van het keizerlijk gezin in het Ipatjevhuus in Jekaterinburg, met aan het slot – tot in forensisch detail – de afschuwelijke manier waarop de Romanovs zijn vermoord en waarop er met hun lijken werd omgesprongen. Dat deel van het verhaal zal ik hier niet herhalen. Het was een lastige beslissing en ik neem de verantwoordelijkheid voor het hier gekozen slot volledig op me. Ik hoop dat ik in de Epiloog de belangrijkste losse eindjes voor de lezer heb aaneenknoopt.

Tot slot het allerbelangrijkste: het is niet mijn intentie om in het verhaal dat volgt ook maar enige ruimte te bieden aan de talrijke mensen die valselijk hebben beweerd een van de zusjes Romanov te zijn. Op verschillende manieren hebben verschillende personen de wereld ervan pogen te overtuigen een van de vier zusjes te zijn, op een miraculeuze wijze aan het bloedbad in het Ipatjevhuus ontsnapt; het gebeurde voor het eerst in Berlijn in 1920. Dit boek is niet bedoeld voor mensen die meer willen lezen over Anna Anderson alias Franziska Szankowska, die bijzonder veel aandacht heeft gekregen. Ook is het niet bedoeld om extra publiciteit te geven aan samenzweringstheoretici die blijven beweren dat Anastasia – of een van haar zusjes – nog leeft, ondanks afdoende bewijs van het tegendeel, gebaseerd op uitgebreid en vergaand wetenschappelijk onderzoek, en op DNA-tests die zijn uitgevoerd na de recente ontdekkingen in het Koptjakiwoud in 2007.

Dit boek gaat over de échte gezusters Romanov.

Ons resten geloof, hoop en liefde, deze drie, maar de grootste
daarvan is de liefde
1 Korintiërs 13:13

Proloog

DE EERSTE EN LAATSTE DEUR

Op de dag dat de Romanovs werden weggestuurd, viel het Aleksandrpaleis ten prooi aan troosteloze vergetelheid en werd een spookpaleis. De familie was drie dagen koortsachtig aan het pakken geweest, nadat Kerenski's voorlopige regering had aangekondigd dat ze weldra zouden verhuizen. Toen de laatste ogenblikken aanbraken, moesten de kinderen – die wel hun drie honden meenamen – de katten (Zoebrovka, de zwerfpoes die Aleksej op het hoofdkwartier van het leger had weten te redden, en haar twee jonkies) noodgedwongen achterlaten; de tsarevitsj vroeg treurig of iemand voor hen wilde zorgen.¹

Toen Marija Geringer, eerste hofdame van de tsarina, later arriveerde – ze werd na het vertrek van het keizerlijk gezin belast met het beheer van het paleis – doemden de hongerige beesten als schimmen uit de schaduwen op en renden op haar af, jankend om eten. Maar alle veertig deuren van de paleisvertrekken waren verzegeld; de paleiskeukens waren gesloten; alles zat op slot. Slechts de katten waren achtergebleven in een verlaten Aleksandrpark, de laatste restanten van een gezin dat inmiddels honderden mijlen oostwaarts reisde, Siberië in.

*

In de jaren die volgden op de Russische Revolutie van 1917 kon iedere nieuwsgierige die dat wilde een tochtje maken naar de plek waar de laatste Russische keizerlijke familie had gewoond, op 24 kilometer afstand van de voormalige hoofdstad. Men kon vanuit de stad de smerige ondergrondse nemen of er per auto naartoe reizen, over de met kuilen bezaaide oude koninklijke weg die recht als een liniaal door de vlakke met laaggelegen velden en bossen naar Tsarskoje Selo voerde: het Tsarendorp. Ooit werd het beschouwd als het Russische equivalent van Versailles, maar toen het tsaristische rijk zijn einde naderde, was de sfeer in Tsarskoje Selo steeds melancholischer geworden – er heerste een soort *'tristesse impériale'* zoals een voormalige inwoner het uitdrukte.² In 1917, ruim 120 jaar nadat Catharina de Grote opdracht had gegeven voor de bouw, bereidde dit dorp van de tsaren zich al voor op zijn eigen naderende ondergang.

De Sovjets wisten inderdaad niet hoe snel ze Tsarskoje Selo van alle herinneringen aan het keizerrijk moesten ontdoen en gaven het een nieuwe naam: Djetskoje Selo, ofwel Kinderdorp. Vanwege de nogal hoge ligging – verwijderd van de moerassige Finse Golf –, de zuivere lucht en het ordelijke patroon van brede boulevards, omgeven door een parklandschap, werd het als de perfecte plek voor intensieve lichaamsoefening gezien. Het Aleksandrpark werd getransformeerd tot een centrum voor sport en recreatie, een broedplaats voor gezonde jonge burgers van de nieuwe communistische orde. Het communisme deed er echter langer over zijn stempel op het plaatsje zelf te drukken; het bleef klein en keurig, met voornamelijk houten huizen. Lanen met statige zomervilla's, gebouwd door aristocraten die bij het hof in dienst waren, voorbij het bescheiden marktplein, omringden de twee keizerlijke paleizen. Hun ooit legendarische bewoners – vooraanstaande Russische families als de Barjatinski's, Sjoevalovs, Joesoepovs, Kotsjoebejs – waren allang verdwenen; hun woningen waren gevorderd door de Sovjets en begonnen door verwaarlozing al in verval te raken.³

Het stralende middelpunt van dit aangename, vredige plaatsje was tot aan de Revolutie het elegante goudgele Aleksandrpaleis geweest,

met zijn witte Korinthische zuilen; in de eeuwen ervoor was het nog grootsere Catharinapaleis in al zijn vergulde barokke pracht het centrum. In 1918 werden beide paleizen genationaliseerd en getransformeerd tot aanschouwelijke lessen in ‘het esthetisch bederf van de laatste Romanovs’.⁴ In juni werden de staatsievertrekken op de begane grond van het Aleksandrpaleis opengesteld voor het publiek, nadat alles wat zich hierin bevond nauwgezet geïnventariseerd was. De mensen betaalden 15 kopeke om naar binnen te mogen en zich te vergapen – weliswaar niet aan de weelderige luxe waarin hun voormalige tsaar had geleefd, zoals ze verwachtten, maar aan de bijzonder huiselijke omgeving; ze konden maar moeilijk geloven dat dit de residentie van de laatste tsaar van Alle Ruslanden was geweest.⁵

Het interieur van de vertrekken was verrassend bescheiden, gemeten naar oudere keizerlijke maatstaven; het was niet voornamer dan dat van een openbare bibliotheek of museum in de hoofdstad of van het landhuis van een niet overdreven welgestelde edelman. Het Aleksandrpaleis was voor de familie Romanov een zeer geliefd thuis geweest.

Plichtsgetrouwe leden van het onlangs bevrijde proletariaat, ‘kauwend op appels en boterhammen met kaviaar’ en soms vergezeld door enkele onverschrokken buitenlandse toeristen, werden aangemoedigd op zondag, woensdag of vrijdag te komen kijken, na de lelijke, maar verplichte vilten overschoenen te hebben aangetrokken om de prachtig geboende parketvloeren niet te beschadigen.⁶ Ze werden meegevoerd door de keizerlijke vertrekken, en daarbij op een dikwijls vol minachting verteld verhaal over de voormalige bewoners vergast. De goed afgerichte officiële gidsen kraakten vol overgave de onmiskenbare bourgeois smaak van de laatste Russische tsaar en zijn echtgenote af. Het ouderwetse meubilair in art-nouveaustijl, de goedkope, uit de mode geraakte reproducties in olieverf en sentimentele prenten, het Engelse behang, de overdaad aan snuisterijen die elk beschikbaar oppervlak vulden (voornamelijk ordinair fabrieksspul), deden de bezoekers denken aan ‘het soort mooie kamer in een Engels of Amerikaans

pension' of een 'tweederangs Berlijns restaurant'.⁷ De familie zelf werd in het welbespraakte Sovjetjargon weggezet als te onbeduidend voor een plek in de geschiedenis.

Terwijl de bezoekers van de ene ruimte naar de andere werden begeleid, door deuren waarvoor wassen beelden van de voormalige in rood met gouden livrei gestoken lakeien de wacht hielden, kregen ze langzaam maar zeker een beeld van Nikolaas II als een saaie pater familias die zijn werkkamer en bibliotheek – waar hij met zijn ministers over belangrijke staatsaangelegenheden overlegde – had volgestouwd met foto's van zijn kinderen in alle stadia van hun ontwikkeling van baby tot volwassene: kinderen met honden, op een pony, in de sneeuw, aan zee. Een gelukkig gezin, lachend naar de camera; overal waar ze gingen, namen ze hun Box Brownies mee. In zijn privéwerkkamer had de tsaar zelfs een tafel en stoel staan waaraan zijn invalide zoon kon zitten terwijl hij aan het werk was. Dit centrum van de inmiddels vergane macht van de tsaar moet op de bezoekers uiterst gewoontjes, huiselijk en kindvriendelijk zijn overgekomen. Was dit nu echt de laatste woning van 'Nikolaas de Bloedige'?

De met elkaar in verbinding staande privévertrekken van de tsaar en tsarina getuigden van hun drie verterende passies: elkaar, hun kinderen en hun vroomheid. Hun bomvolle slaapkamer met zijn Engelse sitsen behang en gordijnen leek meer op een Russisch-orthodox heiligdom dan op een boudoir. Twee sobere ijzeren eenpersoonsledikanten – van het soort dat je aantreft in 'tweederangs hotels' zoals een Amerikaanse bezoeker in 1934 opmerkte – stonden tegen elkaar aan in een alkoof met zware gordijnen, terwijl de muur erachter van de vloer tot aan het plafond schuilging onder religieuze prentjes, kruisbeelden en 'belachelijke, goedkope icoontjes van blik'.⁸ Alle planken en tafeltjes in haar zitkamer had de tsarina vol gezet met nog meer snuisterijen en foto's van haar kinderen en haar beminde Nicky. Haar weinige persoonlijke bezittingen waren verrassend alledaags: nuttige huishoudelijke dingen als een gouden vingerhoed, naaigerei en borduurschaartjes, naast goedkoop speelgoed en hebbedingen – 'een porselei-

nen vogel en een speldenkussen in de vorm van een schoen. Het soort dingen dat ze misschien van een van de kinderen had gekregen.⁹

In Nikolaas' kleedkamer aan het einde van de gang naar de tuinen hingen nog zijn keurig geperste uniformen en de boekenkasten met glazen voorkant in de grote bibliotheek er vlakbij waren nog gevuld met zorgvuldig gerangschikte, in marokijn gebonden Franse, Engelse en Duitse boeken, boeken van het soort waaruit hij zijn gezin's avonds dikwijls had voorgelezen. Bezoekers schrokken vaak een beetje van wat ze in de Bergzaal ernaast aantroffen. Het was ooit een van de pronkvertrekken van het paleis geweest, maar diende de laatste tijd voor tsarevitsj Aleksej als benedenspeelkamer. In deze elegante zaal met gekleurd marmer, kariatiden en spiegels nam een enorme houten 'Amerikaanse' glijbaan¹⁰ – waarop de kinderen van eerdere tsaren heerlijk hadden gespeeld – een centrale plaats in, samen met Aleksejs drie favoriete speelgoedauto's. Bij een deur naar de tuin stond een aangrijpende herinnering aan de tragedie die zo'n belangrijke rol had gespeeld in het leven van het laatste tsarengesin van Rusland: Aleksejs 'kleine rolstoel, met rood fluweel bekleed', waarop de contouren van zijn lichaam nog zichtbaar waren; de tsarevitsj leed aan hemofilie en was door meedogenloze aanvallen van deze ziekte vaak invalide.¹¹

Twee stenen trappen leidden naar de nu verlaten appartementen van de kinderen. De grote speelkamer van de aanbeden Aleksej op de bovenverdieping sprong het meest in het oog; hij was gevuld met houten en mechanisch speelgoed: een speeldoos die de *Marseillaise* speelde, prentenboeken, blokkendozen, bordspellen en zijn favoriete legertje tinnen soldaatjes. Een grote teddybeer – een van de laatste cadeautjes van de Kaiser voordat de wereldoorlog alles veranderde – stond kwijnend op wacht bij de deur.¹² De aangrenzende privébadkamer van de tsarevitsj ontlokte aan veel bezoekers kreten van medeleven; hij 'lag vol met akelige chirurgische instrumenten' – de beugels en andere 'omhulsels voor benen, armen en romp gemaakt van canvas en leer' die zijn lichaam van steun voorzagen als hij door bloedingen tijdelijk invalide was.¹³

Naast het grote appartement van de tsarevitsj en bescheidener in vergelijking – zoals ook de bewoonsters in de ogen van de natie aan hem ondergeschikt waren geweest – bevonden zich de slaapkamers, de leskamer en de eet- en ontvangstkamers van zijn vier zussen, die ouder waren dan hij: Olga, Tatjana, Maria en Anastasia. Hun lichte, ruime slaapkamers waren ingericht met meubels in ivoorkleur van glanzend citroenhout en gordijnen van Engelse chintz.¹⁴ De jongste zussen Maria en Anastasia hadden gekozen voor een gestencilde rand van roze rozen en bronskleurige vlinders boven het roze behang, Olga en Tatjana voor een rand van winde en bruine libellen. Op de bijpassende kaptafels van de meisjes stonden en lagen nog dozen, juwelenkistjes, manicuresetjes, kammen en borstels – precies zoals ze ze hadden achtergelaten.¹⁵ Op hun schrijftafels lagen stapels schriften met veelkleurige kaften en overal waar maar ruimte was, stonden ingelijste foto's van familie en vrienden. Maar ondanks de overdaad aan echte meisjespullen kon niemand voorbijzien aan de enorme hoeveelheid iconen en volkse religieuze prentjes en platen die overal in de kamers van de meisjes aanwezig waren. Naast hun bed stonden en lagen evangelies en gebedenboeken, kruisbeelden en kandelaars, in plaats van het rommeltje dat men hier zou kunnen verwachten.¹⁶

De meisjes hadden veel van hun kleding, hoeden, parasols en schoenen achtergelaten in hun kasten, en ook de uniformen die de oudste zussen zo fier hadden gedragen toen ze in amazonezit meereden in de grote militaire parades ter gelegenheid van het driehonderdjarig bestaan van de Romanov-dynastie in 1913; hun babykleertjes en doopjurken waren eveneens achtergebleven. In Sibirië zouden ze ook niets hebben gehad aan hun kunstig gemaakte formele hofjaponnen – vier van elk: bij elkaar passende sets van roze satijn met zilveren borduurwerk, met *kokosjniki*-hoofdtoeien van roze brokaat; en evenmin aan de vier sets grote zomerhoeden, die alle keurig in dozen bewaard werden. Op de gang stonden nog hutkoffers en manden, half ingepakt met nog veel meer spullen van de meisjes, klaar voor die laatste reis, maar niet meegenomen.

In de eetkamer van de kinderen was de tafel nog gedekt met porseleinen servies, bedrukt met het Romanov-monogram, in afwachting van de volgende maaltijd. ‘Je hebt het gevoel alsof de kinderen in de tuin aan het spelen zijn,’ schreef een bezoeker in 1929. ‘Ze kunnen elk moment terugkomen.’¹⁷ Maar buiten, in de hectares parklandschap, achter de hoge ijzeren hekken die het paleis omgaven, was een wildernis opgeschoten tussen de ordentelijke lanen met lindes, waar voorheen in de zachte onderbegroeiing aan weerszijden in de lente een overdaad aan Siberische ranonkels, ‘groot, dubbel en geurend als rozen’, bosanemonen en vergeet-me-nietjes hadden gebloeid.¹⁸ Het paleis zelf mocht dan als historisch monument bewaard zijn gebleven, het park dat ooit zoveel bewondering had gewekt, was nu door onkruid overwoekerd. Hier en daar stond het gras bijna een meter hoog. De lange lommerrijke laan waar de Romanov-kinderen ooit hadden gespeeld en op hun pony’s en fietsen hadden gereden; de ordelijk aangelegde kanalen waar ze met hun vader bootje gingen varen; het kleine blauwwit geschilderde speelhuis op het Kindereiland waar zoveel lelietjes-van-dalen groeiden; en het nabijgelegen kerkhof waar ze hun huisdieren begroeven... werkelijk alles wat met deze voorbije levens verbonden was geweest, ademde een sfeer van troosteloze verlatenheid.

*

Het Aleksandrpaleis mocht dan de residentie zijn geweest van de inmiddels verachte, door de Revolutie geliquideerde ‘voormalige mensen’, over wie gewone Russen nog nauwelijks durfden praten, maar zoals de toegewijde curator van het paleis zich herinnerde, dit laatste ondefinieerbare ‘aroma van het tijdperk’ bleef nog lang hangen. De honinggeur van de bijenwas die gebruikt werd om de vloeren te laten glanzen en de marokijngeur van de vele boeken in de bibliotheek van de tsaar bleven rondzweven – evenals de vage geur van de rozenolie in de lampjes bij de iconen in de slaapkamer van de tsarina – totdat de

Tweede Wereldoorlog en de bezetting door het Duitse militaire gezag het paleis bijna compleet vernietigden.¹⁹

In de dagen voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog eindigde een rondleiding door het paleis in de centrale, halfronde zaal aan de achterkant van het paleis, waar de tsaar officiële recepties en diners hield voor hoogwaardigheidsbekleders die op bezoek kwamen, en waar de familie gedurende de Eerste Wereldoorlog op zaterdagavonden naar filmvoorstellingen keek. Die laatste avond en nacht, van 31 juli op 1 augustus 1917, hadden de Romanovs hier gelaten de lange, saaie uren doorgebracht, bevreesd wachtend op het uiteindelijke bevel om hun woning voor altijd te verlaten.

In de voorgaande dagen hadden de vier zusjes Romanov pijnlijke beslissingen moeten nemen over welke dierbare bezittingen ze mee zouden nemen – hun vele fotoalbums, brieven van vrienden, kleren, lievelingsboeken... De poppen waarmee ze gespeeld hadden, lieten ze achter, zorgvuldig uitgestald op miniatuurstoelen en banken, en ook ander speelgoed en souvenirs waaraan ze gehecht waren, in de hoop dat degenen die na hen kwamen er goed voor zouden zorgen.²⁰

Volgens de overlevering had Catharina de Grote het paleis, dat zij had laten bouwen, in 1790 via de centrale deur in de halfronde zaal voor het eerst betreden, met haar jonge kleinzoon, de toekomstige Aleksandr I, in haar armen: ze zou het paleis later aan deze kleinzoon cadeau doen. Kort na zonsopgang op 1 augustus 1917, 127 jaar later, toen de auto's waren voorgereden en op hen wachtten, verliet het laatste tsarengezin van Rusland de weergalmende achttiende-eeuwse zaal van de Italiaanse architect Giacomo Quarenghi, met zijn grote boog van ramen, door diezelfde glazen deur, een onzekere toekomst tegemoet, in Tobolsk in West-Siberië, 2158 kilometer ver.

De vier zusjes Romanov, nog mager door de nasleep van de zware mazelenaanval die hen vroeg in datzelfde jaar getroffen had, huilden ontroostbaar toen ze het huis verlieten waar ze zoveel gelukkige dagen van hun kindertijd hadden doorgebracht.²¹ Toen ze vertrokken waren, sprak een aangeslagen Marija Geringer over de hoop die ze nog altijd

voor hun toekomst koesterde. Wie weet zouden de meisjes in hun ballingschap zo fortuinlijk zijn een fatsoenlijke, doodgewone echtgenoot te vinden en gelukkig zijn, zei ze. De herinnering aan deze vier schattige zussen in betere tijden, hun vriendelijkheid, de vreugde en het verdriet die ze samen hadden gedeeld, de 'lachende gezichten onder de rand van hun grote met bloemen versierde hoeden', zou haar en andere loyale hovelingen en vrienden die achterbleven gedurende de lange, afstompende jaren van het communisme bijblijven.²² En ook de herinnering aan hun levenslustige broer, die zijn levensbedreigende ziekte dagelijks trotseerde en weigerde zich erdoor terneer te laten drukken. Met op de achtergrond steeds een vrouw wier onverzettelijke deugzaamheid – een fataal exces van moederliefde – het hele gezin uiteindelijk het leven zou kosten.